
ALMAN EDEBİYATINDA SEVGİ, HOŞGÖRÜ VE İNSAN HAKLARI*

Doç.Dr. Ali Osman Öztürk**

Alman edebiyatında sevgi, hoşgörü ve insan hakları üzerine konuşmak çok iddialı bir iş ve çok zor. Böyle bir işe kalkıştığınızda Alman edebiyatını oluşturan tüm eserlerden söz etmek gerekir, çünkü sevgiden, hoşgörüden ve insan haklarından söz etmeyen hiç bir yazar yok gibidir.

Alman kültüründe genel olarak tespit edebileceğimiz gibi, Alman edebiyatının da üç sac ayağından söz etmekle işe başlayabiliriz. Bunlardan birincisi Germanlık, ikincisi Antik kültür, üçüncüsü ise Hıristiyanlıktır. Bu üç kaynak zaman zaman yan yana, bazan biri diğerinin üstüne çıkarak, kimi zaman da çatışarak edebiyatta kendilerini gösterir. Alman edebiyatı ya da kültür dönemlerinde bu üç kaynağı her halükârda belirleyici olarak ya da tavır alınan bir unsur olarak görebilirsiniz. Türk kültürünün kaynakları olarak Türklük, İslamlık ve Batı kültürü arasındaki ilişki de aynı değil midir?

Alman edebiyatında, sevgi, yani insan sevgisi 12. yüzyıldan itibaren bilinir. Daha önceki yüzyıllarda, salt "insan sevgisi"nden bahseden yazılar, şiirler maa-lesef kilise tarafından, skolastik düşünce tarafından yasaklanmıştır. 10. yüzyılda Tanrıya şirk koşmayı yasaklayan kilise, Tanrı varken insan sevgisinden söz eden düşünceyi mahkûm etmiştir. Gelin görün ki, kilisenin yasağını yine kilise mensupları ihlâl eder. Bugün elimizde bulunan isimsiz bir mektubun sonuna eklenen

---

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı tarafından 14.4.1998 tarihinde düzenlenen "Doğu, Batı ve Türk Edebiyatlarında Sevgi, Hoşgörü ve İnsan Hakları" Panelinde sunulan bildiri metnidir.

** S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

ve ilk aşk şiiri olarak Alman edebiyatında yerini alan bir şiir, bir rahibenin aşkını dile getirir: "Ben seninim, sen benim, buna karışanlar cehennemim" mealinde metindir bu.

Ama sevgi mayası öyle bir tutar ki, Klasik Ortaçağ edebiyatında yegane konu olur diyebiliriz. O dönemin şiirini tek başlık altında toplamak mümkündür: Aşk şiiri. Şairler doğrudan insan sevgisinden bahsetmeden önce anlaşılabilir bir dozla vermeyi düşünmüş olmalıdır; önce Hz. Meryem'in yüceltilmesi ile işe başlanmış, sonra onun hemcinsi soylu hanımefendiler, daha sonra da sade, sıradan kadınlar terennüm edilebilir olmuş. Sevgi, özellikle şövalyeliğin en büyük önşartlarından biridir artık. Bir erkek Tanrı'ya ve efendisine hizmet etmekten başka, ayrıca bir hanımefendiyi yüceltmeyi öğrenemezse şövalye olamazdı. O halde burada söz konusu olan aşk, biraz zahiri (dışsal), biraz platonik bir aşktır. Sevgiliye ulaşmak söz konusu değildir. Yüceltilen kadın, ancak erkeğin kişiliğini olgunlaşmasını sağlayan bir eğiticiidir.

İlginçtir, önceki yüzyılda yasaklanan Antik kültür, işte bu Ortaçağ şiirlerinde, platonik bir kılıfla karşımıza çıkar ve toplumun alt tabakasından yükselen şövalyelerin soylularca saygıyla karşılanmasına bir araç olmaktadır. Diğer yandan şövalyelerin günlük yaşamı ile edebiyattaki insan sevgisini karşılaştırsak çok büyük bir zıtlık tespit edeceğimizden kuşkunuz olmasın; çok sayıda gayri meşru çocuk sahibi ve kadınlara karşı çok kaba olan şövalyeler, şiir ve destanlarında öyle ideal bir dünyâ yaratmışlar ki, onları ancak Goethe yıllar sonra aşabilmiş.

16. yüzyıl Hümanizma dönemine gelince. İnsancılık anlamına gelen "Hümanizm", yukarıda andığımız skolastik düşüncenin sonucu olarak, Tanrı'nın ve onun bu dünyadaki halefi kilisenin nezdinde hiç bir değeri olmayan "insanın" yeniden keşfedilmesidir. Her şeyin ölçüsü sayılan, hatta tanrıların bile insan görünümünde resmedildiği Antik kültür yeniden örnek alınmaya başlanır; çünkü o dönem bilim adamları, antik Romalıları hür, neşeli ve hayata dönük insanlar olarak görürler. Yazar Ulrich von Hutten, bilimin kıpırdadığı bu yüzyılda, barbarlığın ortadan kalkacağı umudunu heyecanla dile getirir. Özellikle üniversiteler hümanizmin savunucusu durumundadır. Salt felsefede değil aynı zamanda sanatta ve dinde de durum aynıdır. Aynı dönemin sanat akımı Renaissance "yeniden doğuş" anlamına gelir; tabiki insanın yeniden doğuşu. Genel ilginin odağında insanın kişiliği, onuru, değeri, özgürlüğü yer almaktadır.

Martin Luther'in öncülüğünde gerçekleşen Reformasyon'un karşılığı ise "yeniden biçimlenme". İnsana rağmen güçlenen kilisenin hakimiyetini kırmak, insanın Tanrı karşısındaki konumunu güçlendirmek doğrultusunda dinin yeniden biçimlenmesidir söz konusu olan. Ancak eskiyi diriltme çabaları Luther'i ve yandaşlarını zamanla Katolik Kilise'den daha katı bir tutuma sürükler, daha hoşgö-

rüsüz bir kimliğe sokar. Bu hal ünlü hümanist filozof Erasmus von Rotterdam'ı Luther'den soğutur. Bu nedenle mezhep kavgalarından uzak durur, Katoliklerle Protestanların dogmatik katı tutumlarına mesafeyle bakar ve dinde Antik anlamda dengeli olmak gerektiğini düşünür.

Kilise ve manastır tahakkümünde geçen bin yıllık Ortaçağ'dan sonra "İnsana dönüş" beklendiği gibi insanlara hemen mutluluk getirmemiştir. Kurulu düzen kendini savunmak, muhafaza etmek isteyecektir. Örneğin Martin Luther'in insanlara verdiği umut, öncelikle sade vatandaşın, köylünün baş kaldırmasına neden olur. 16. yüzyılda gerçekleşen köylü savaşlarının, 17. yüzyıldaki Otuz yıl Savaşları'nın nedeni görünürde dinsel ise de, aslında, bir bakıma siyasal düzenin kendini yeni gelişmeler karşısında korumak istemesidir. Alman kültür tarihi için Otuz yıl Savaşları'nın önemini burada vurgulamak gerekir. Ülkeyi temelden sarsan bu mezhep savaşı sonunda küçük prensliklerden oluşan Almanya bir harabeye döndü. 18 milyon nüfus 8 milyona düştü. Ancak Almanlar bundan aldıkları dersle artık hiç bir zaman mezhep ayrılığı yüzünden savaşmadılar. Küçük feodal prenslikler o zamanlar siyasal düzeni korumak adına, derin hoşgörüsüzlüklerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Devletin bekasını sağlamak için Fransa'dan sonra Almanya'da da mutlakiyet rejiminin yerleşmesi, parçalanmışlıktan doğmuştur. Herşey devlet içindir, devlet ise mutlak hükümdarın şahsında somutlaşmıştır: "hükümdar eli sopalı babadır, o ne derse o olur. Ağzı olan konuşmaz." Bu yüzyılda yeşeren edebiyatta, acı gerçeklerden, dışardaki ölüm korkusundan, savaştan, salgın hastalıktan bir kaçış söz konusudur. Bu dünyanın faniliği, ölüm gerçeği bir kısım yazarı mistisizme yöneltmiş. Bu derunî aşkın yanı sıra, barok sanatına ve müziğine, ayrıca yaşamına yansıyan yaşama sevincini ise ben sevgi ve hoşgörü bağlamında değerlendirmek istiyorum. Çünkü ölümün aksi yaşamsa, yaşam sevgidir.

Ağzı olanın cüret edip konuşması, konuşabilmesi ancak 18. yüzyıl Aydınlanma döneminin arzuladığı bir özgürlük olabilmıştır. Ünlü filozof Immanuel Kant şöyle diyordu: "Kendi aklını kullanmak için cesaretin olsun. Aydınlanma, insanın kendi düştüğü vesayet altından kurtulmasıdır." Aydınlanma ya da Akılcılık dönemi geçmiş yıllarda insanın mutsuzluğuna sebep olan dine ve duyguya sırt çeviriş dönemidir. Ortaçağ'da dinler arasında, Yeniçağ'ın başında mezhepler arasında derin uçurumlar yaratan dinin, din farkının insan sevgisi lehine aşılması gereği üzerinde ilk kez bu dönemde durulur. Gothold Ephraim Lessing 1779 tarihli bir eseriyle gerçekleştirir bunu: Hıristiyan haçlı şövalyelerine karısı ve yedi oğlunu kurban veren Nathan adlı zengin bir Yahudi tacir, kaderini, Hz. Eyüp Peygamber gibi, Tanrı'nın bir imtihanı olarak görür ve kimsesiz Hıristiyan Recha'yı kendi çocuğu gibi büyütür; bu Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve İslam'ı Tanrı önünde eşit gören ve dogmatik olmayan bir din anlayışıdır. Bu anlayışını Sultan Selahattin'e bir "yüzük kıssası" ile sunar. Özetle anlatmak gerekirse; Bir padi-

şah'ın kerametli bir yüzüğü vardır. Yüzüğe sahip olan kişi herkesin sevgisine mazhar olur. Bu yüzükten iki kopya yaptırır. Artık üç yüzükten hangisinin hakiki olduğu anlaşılamamaktadır. Ölmeden önce, üç oğlunu ayrı ayrı çağırıp, bu yüzüklerden birer tane verir. Üçüne de "en çok seni seviyorum, ölünce yerime sen geç" der. Baba ölür ve üç oğul da, elinde yüzük tahta geçmek ister. Bir süre anlaşmazlıktan sonra bir bilgeye danışırlar. Bilge "madem ki yüzüğün kerameti, halkın sevgisiyle belli oluyor, o halde herkes kendi yüzüğünün hakiki olduğunu ispatlasın diyerek", çözüm yolu gösterir.

Buradaki yüzükler üç kutsal dini simgeler; Yahudi, Hıristiyan ve İslam müminleri, kendi aralarında çatışmaksızın, insanların mutluluğu için gönderildiğine inandıkları dinlerini yaşayarak hakiki olduğunu ispatlamalıdır. Lessing'in bu eseri tolerans fikrine, yani diğer bir dini tolere edebilmeye, katlanabilmeye, hoş görebilmeye, dahası tüm dinlerde ortak olan "insanı sev!" ilkesine dayanır.

Şunu belirtmek gerekir ki, 1789'da aydınlanmacı birikim sonucunda Fransız burjuvazisi Fransız Devrimi'ni gerçekleştirirken, Almanya'da bu önemli olaya karşı (Immanuel Kant) dışında herkes korkuyla tepki verdiler. Alman aydınları devrimi onaylamadılar. Fakat her şeye karşın iç ve dış "gelişmeler paralelinde oluşan aydınlanma hareketi, akı, insan yaşamının belirleyici ve egemen gücü olarak kabul etti. İnsanlar artık devleti, kiliseyi ve toplumu eleştirmeye başladı. İnsan yavaş yavaş özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve insanîyet ideallerine ısınıyordu."

Aydınlanmacı, akılcı bu ilke 19. yüzyılda zirveye ulaşan Alman edebiyatının geneline hakimdir denilebilir. 17. yüzyılda, bu dünyayı tasavvur edilebilir dünyaların en iyisi olarak niteleyen W. Leibnitz'le başlayan Alman felsefesinin bir diğer adı "Alman idealizmi"dir. Alman idealizmi panteisttir, yani her şeyde tanrıyı görebilir. Bu evren Tanrının bir yansımasıdır. Parçada bütünü görür. "Ağzı olan herkese konuşma" hakkını ve özgürlüğünü verme ilkesi edebiyatta gereken ilgiyi bulur. Fırtına ve Deha çağında genç şair ve yazarlar üst güçlere karşı baş kaldırırlar, Goethe ve Schiller gibi klasik şairler, ne Romantiklerin geçmişe dönüş hayallerine, ne dine ve halk etiğine sığınmalarına, ne de o dönemin solcu güçleri sayılan liberallerin birey özgürlüğü fikrine itibar etmeden, Antik kültürün denge ilkesini insan ilişkilerine aktarıp doğu-batı, Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmaksızın her insana, her konuya kucak açarlar. Ancak Romantik şairler de halka inerek, halk ürünlerini yücelterek ve ayrıca kitaplarına tüm dünyadan derlemeleri de katarak hoşgörü fikrinin yerleşmesine katkıda bulunurlar.

19. yüzyılda bütün bunlar olurken, diğer yandan bilimde, sanayileşmede, yani insanın doğaya karşı direnip, onu kontrol altına alma yönünde büyük gelişmeler olur. Bertrand Russel'in deyişiyle, doğaya karşı, insanlara karşı güçlü olmayı bir tutku haline getiren Batı dünyası, işte bu güçle, sanayileşmeye paralel olarak doğan ham madde ve ucuz iş gücünü karşılamak için yeni ideoloji geliştiri-

rir: sömürgecilik. Batı'nın dünyamıza ettiği en büyük kötülüklerden biri olan sömürü düzeni, başta kendi halklarını ezmiştir. Natüralizm denilen sanat akımını edebiyattaki uzantısı eserlerde bu sömürü düzeninin olduğu gibi yansıtılmasını görürüz. Adil olmayan gelir dağılımı, adil olmayan bir seçim sistemi, hiç bir sosyal güvence sunulmadan üç vardiya çalıştırılan işçilerin sömürülmesi, insanların irsiyet ve sosyal çevre yüzünden içine düştükleri sefalet, edebiyatta pozitivist bakış açısıyla sergilenir. İnsan haklarının henüz tanınmadığı bu dönemde, Genç Almanya akımına dahil edilen yazarlar başta olmak üzere bu konuya parmak basan birçok yazar kovuşturmayla uğramış, sürgün edilmiş, eserleri sansürlenmiş ya da yasaklanmıştır.

Pozitif bilimlerin sayesinde insanın insana, devletin devlete, devletler ittifakının diğer ittifaklara galip gelme arzusu Batı'ya iki dünya savaşına mal oldu. Üstünlük inancı Avrupa merkezilik biçiminde karşımıza çıkarken, bilim adına kafatası ölçerek bunu sayılara dökme hevesi belirdi. 19. yüzyıl sonundan itibaren başlayan, kimilerince körüklenen milliyetçilik akımları, dünyayı yeni bir handikapla karşı karşıya bıraktı. İnsanlar kendilerinden olanları severken, başkalarını dışlamaya başladı. Bu dışlama o ölçüye vardı ki, bu Almanya, İtalya örneklerinde olduğu gibi, başka ırktan, başka dinden insanların insanlıklarını ve insan haklarını inkâr etmeye kadar vardı. Almanya'da 1930'lu yıllar işte bu anlayışı devlet politikası haline getirenlerle buna karşı çıkanlar arasındaki mücadele biçiminde geçer. Kimi iç sürgün, kimi dış sürgün olmak üzere yazarlar, düşünürler bir bir yerlerinden yurtlarından sökülürken, Yahudiler tarihin kaydettiği en büyük zulüme uğradılar. II. Dünya Savaşı sonunda yenilen Nazi yönetimi, aynı zamanda kendi halkına da dünyanın en büyük lekesini çalıyordu: ırkçılık. Kendinden olmayanları gaz odalarında boğmak ya da fırınlarda yakmak.

Savaş Sonrası Alman edebiyatı, kendisine "sıfır noktasını" esas alıyor, her şeye yeniden başladığını ilan ediyordu. Her yeni başlangıçta sevgiden başka ne olabilir insanı umutlandıran? Wolfgang Borchert'in, Heinrich Böll'ün, Luise Rinser'in eserlerinde bir dilim ekmek olarak çıkar sevgi karşımıza bazen; kadın yemez, kocasına bırakır bir dilim ekmeği, ya da koca yemez, çocuğu saydığı karısına yedirir. Yıkıntılar altında ölmüş kardeşini, fareler yemesin diye bekleyen çocuğu kurtarmak için yalan söylenir. En önemli insan hakkı olarak yaşama hakkı özellikle vurgulanır. Buna yönelen, savaş sanayii, kötü yöneticiler, savaş kıskırtıcıları vs. gibi tehditler eleştirilir.

Günümüz Alman edebiyatında her türlü sevgi anlayışını bulmak mümkün. Doğum gününde babasının verdiği harçlıkla kendine sevgili satın alan yazarlar da var, sevgiyi karşılık beklemeden vermek anlamında tanımlayanlar da. Birini ayrılmış, bireyselleşmiş ve bireyler arasında iletişimin koptuğu bir toplumun ürünü sayarsak, diğerini geçmişe, dine dönüş mü saymalıyız? Yoksa ikisinin de

ortak paydada birleştirip, satın alınsa da, karşılıksız verilse de alınıp-verilen, ama her halükârda mutlu eden bir sevgiye mi dikkati çekmeliyiz?

Hoşgörü ve insan hakları bakımından, Alman edebiyatına söylenecek bir şey yok. Örn. Kuzey Kore'deki aç insanlar veya İran'daki taassuptan bunalanlar konulaştırıldığı gibi, Alman işverenlerin sömürdüğü kaçak Türk işçileri de eserlerde işleniyor. Günümüzde de kendi insanının hatasını göstermekten çekinmeyen, kılık değiştirip vatandaşının, devletinin iki yüzlülüğünü, çifte standardını ortaya çıkaran yazarlar yok değil. Örneğin bir Hans Magnus Enzensberger "Ayrıcalıklı Vukuat" başlıklı şiirinde, Türklerin evini kundaklayan Alman gençlerine gereken cezayı vermeyen yasaları ve yargıyı alabildiğine hicveder:

Ayrıcalıklı Vukuat

İnsanları ateşe vermek yasaktır.

Kanuni bir ikâmet iznine sahip insanları ateşe vermek yasaktır.

Kanunun emrettiklerine riayet eden ve kanuni bir ikâmet iznine sahip insanları ateşe vermek yasaktır.

Federal Almanya'nın bekasını ve güvenliğini tehdit etmeyen insanları ateşe vermek yasaktır.

Hal ve tavırlarıyla buna meydan vermedikleri sürece insanları ateşe vermek yasaktır.

Bilhassa, boş zamanlarını değerlendirme imkânlarından yoksun buldukları için ilgili kanunlardan habersiz ne yapacağını bilemediklerinden dolayı ruhi bunalım geçiren gençlere de, şerefine itibar etmeksizin insanları ateşe verme hakkı tanınmamıştır.

Federal Almanya'nın dışardaki itibarı açısından bundan ehemmiyetle imtina edilmesi zaruridir.

Bu yakışık almaz.

Bu mutat birşey değildir.

Bu kaide olmamalıdır.

Bu kimseye vazife değildir.

İnsanları ateşe vermekten içtinap etti diye kimse kınanamaz.

Herkes itiraz etme temel hak ve hürriyetinden faydalanabilir.

İlgili dilekçeler yetkili makamlara gönderilmelidir.

(Türkçesi: AOÖ)

Avrupa'da şimdi bir de göçmen yazarlar var, her ülkeden. Özellikle Türk yazarlar çok önemli bir yer tutuyor. Bunlar Almanları, Avrupalıları tiye aldıkları gibi, Türkiye'yi de eleştiriyorlar. Öyle sanıyorum ki, karşılıklı öğreneceğimiz çok şey var.

Sonuç

Alman edebiyatında sevgi, hoşgörü ve insan hakları konuları hiç eksik olmamıştır. Bunun uygulanması ise, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Hıristiyan hemcinsleri bakımından son derece başarılıdır. Bugün Avrupa'da artık savaş olmuyor. Oluyorsa orada muhakkak bir din farkı söz konusu. Dinde, felsefede ve edebiyatta sevgi ve hoşgörü ve insan haklarından söz eden Avrupa din farkını neden aşamıyor? Bunu Bertrand Russel'in değindiği Batı'nın güç tutkusuyla mı açıklamalıyız?

Yararlanılan Kaynaklar

Gürsel Aytaç: **Yeni Alman Edebiyatı Tarihi**. 3. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

Hüseyin Salihoğlu: **Alman Kültür Tarihi**. İmge Kitabevi, Ankara 1993.

Selçuk Ünlü: **Sosyolojik Açıdan Yeni Alman Edebiyatı Tarihi (1500-1900)**, Konya 1996.

Cevat Çapan (Yay. Haz.): **Şiir Atlası 5**, Kavram Yayınları, İstanbul 2000.